

Theo Gerritse

RAUTER

Himmlers vuist in Nederland

Boom – Amsterdam

FONDS Bijzondere JOURNALISTIEKE PROJECTEN

Het hier beschreven onderzoek werd mede mogelijk gemaakt door steun van het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten.

Afbeelding omslag: Rauter op de schietbaan van de ss-Schule Avegoor, Ellekom. Beeldbank WOII/NIOD

Foto p. 21: Süddeutsche Zeitung Photo

Foto p. 139: Beeldbank WOII/NIOD

Foto p. 499: Collectie W. van Dien

Omslagontwerp: Bart van den Tooren

Vormgeving binnenwerk: Pieter Kers

© 2018 Theo Gerritse

Eerste druk: oktober 2018

Tweede druk: november 2018

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

*No part of this book may be reproduced in any way whatsoever
without the written permission of the publisher.*

ISBN 9789461055286

NUR 680

www.boomgeschiedenis.nl

www.bua.nl

Voor Henny

Inhoud

Proloog	11
Inleiding	15

DEEL I: VOORSPEL (1895-1940)

HOOFDSTUK 1: Jeugd (1895-1914)	29
Afkomst en gezin – School- en studie jaren – <i>Akademisches Corps Joannea</i>	
HOOFDSTUK 2: Wereldoorlog (1914-1921)	37
Patriottische uitdaging – Ontnuchtering – Karinthië – Burgenland-Silezië – Ontmoeting met Hitler	
HOOFDSTUK 3: Heimwehr (1921-1929)	55
Machtvacuüm – <i>Steierische Selbstschutz</i> – <i>Steierische Heimatschutz</i> – Bloeitijd	
HOOFDSTUK 4: Radicalisering (1930-1931)	71
Onbehagen – Ontevredenheid, verwarring en achterdocht – Verkiezingen 1930 – Concurrentie op rechts – De Putsch – De afrekening	
HOOFDSTUK 5: Nationaalsocialist (1932-1933)	93
Schermselingen – Broederstrijd – Naar Duitsland	
HOOFDSTUK 6: Duitsland	107
Agitator in Duitse dienst – ‘ <i>Venediger Abkommen</i> ’ – Mislukking en promotie – Jacht op Rauter – Strijd rond partijlidmaatschap	
HOOFDSTUK 7: Model-ss’er met organisatietalent	123
Een levensbestemming – Else Lauter, een ‘ <i>Idealistin</i> ’ – Afrekenen in Oostenrijk – Voorbereiding op het grote werk	

DEEL II: HOOG SPEL (1940-1945)

HOOFDSTUK 1: Een ‘wunderschönes’ land	141
Terra incognita – Militair of burgerlijk bestuur – Eenpansmaaltijd bij Hitler	
HOOFDSTUK 2: Het bezettingsbestuur	151
‘Wederzijdse welwillendheid’ – Het Rijkscommissariaat – ‘ <i>Ein Kampf Aller gegen Alle</i> ’ – Het profiel van de <i>Höherer ss- und Polizeiführer</i> – Himmler en ‘kleine Himmler’ – Kleine Heydrich	
HOOFDSTUK 3: De Nederlandse politie als naziwerktuig	179
Politieautoriteiten in het nauw – ‘ <i>Verstaatlichung</i> ’ van de politie ‘ <i>im soldatischen Geiste</i> ’ – Het gevecht om de loyaliteit – Een dienaar die niet kon leveren	
HOOFDSTUK 4: Jacht op de Joden	195
Discussie over de definitie Jood – ‘ <i>Die Judenaktion ist in Vorbereitung</i> ’ – Onrust in Amsterdam – De Februaristaking – Gevolgen van de staking – ‘Mauthausen, u zou het er geen half jaar volhouden’ – ‘ <i>Wir schlagen wo wir sie treffen</i> ’ – ‘Bewijst, dat gij een krachtig Joodsch gevoel bezit’ – Elke druppel joods bloed – Klaar voor deportatie	
HOOFDSTUK 5: Naar een Germaanse heilsstaat	227
Twijfels over de ‘ <i>Neu-Ordnung</i> ’ van Europa – Op zoek naar ‘goede mensen’ – Duits bloed in Nederlandse aderen – Glijvlucht naar de ‘Nederlandsche ss’ – Volkse vrienden en vijanden – ‘De ss is geen kegelvereniging’ – ‘Achterbakse trucjes’	
HOOFDSTUK 6: Strijd aan alle fronten	253
Onbetrouwbare plaaggeesten – Concurrerende machten – Op zoek naar vrijwilligers voor het Oostfront – ‘ <i>Germaansch Führer</i> ’ of ‘ <i>Führer aller Germanen</i> ’ – Soldaten voor regeringsmacht – ‘Een dappere oprechte soldaat’ – Oplopende spanningen – Verzoening met Seyss-Inquart – Jacht op Germaanse vrijwilligers – Schmidt uit de gratie – De raadselachtige dood van Schmidt	
HOOFDSTUK 7: Afrekenen met de Joden	295
Een moeizame start – Rauter en de vrijgestelden – ‘ <i>Tag und Nachts beschäftigt</i> ’ – ‘ <i>Reibungslose</i> ’ transporten – Vught, ‘het redelijke alternatief’ – ‘ <i>Es soll in Europa kein Jude mehr übrig bleiben</i> ’ – Sterilisatie of deportatie – ‘ <i>Schmutzige Arbeit</i> ’	

HOOFDSTUK 8: Een lastig, ongedisciplineerd volk De eerste twijfels aan de eindoverwinning – Pragmatisch tegenstander van de arbeidsinzet – Tijd voor hardere maatregelen – Gijzelaars als ‘ <i>Todeskandidaten</i> ’ – Routers ideale concentratiekamp	329
HOOFDSTUK 9: Het bankroet van de nazificatiepolitiek <i>‘Eiskalt ablehnend’</i> – Voorbereiding op de invasie – De grootste taxatiefout van het bezettingsbestuur – April-meistakingen – Staking op dood spoor – Een lesje voor de universiteiten – Jacht op de jaarklassen – Confiscatie van radiotoestellen – Estafetteconflict met de artsen	357
HOOFDSTUK 10: Sluipmoord tegen volk en verzet Ritterbusch: <i>‘Ein müder Mann ohne Einfluss’</i> – Een lesje Groot-Germaanse vorming – Een verloren strijd met Mussert – Naumann, opvolger van Harster – <i>‘Gegenterror’</i> als nieuw wapen – Het dennenboompje van Rauter – <i>‘Men schiet niet op hazen in hun lager’</i> – <i>Befehlshaber</i> Naumann is een <i>‘Kommunist’</i> – Eerst Schöngarth, dan <i>Niedermachungsbehehl</i>	393
HOOFDSTUK 11: <i>‘Waar gehakt wordt, vallen spaanders’</i> Een nieuwe Landwacht – <i>‘Eén groote kankerende massa’</i> – Tweede Distributiestamkaart – <i>‘Slagerswerk’</i> met <i>‘sauber’</i> geweld – Portugese Joden: een uitgestelde deportatie – Feldmeijer en zijn ss’ers in morele duikvlucht – Schöngarth, een bruikbare bruut	425
HOOFDSTUK 12: <i>‘Dasein oder nicht dasein’</i> Strijd tegen <i>‘den Defaitismus’</i> – Dolle Dinsdag – <i>Kampfgruppe</i> Rauter – Spoorwegstaking mislukt – Het drama-Putten – <i>‘Neuengamme ist ein sehr gemässigttes KZ’</i> – Desintegratie in een sfeer van terreur – Broedermoord in de NSB – Strijd om de Landwacht	451
HOOFDSTUK 13: <i>Götterdämmerung</i> Dood van Henk Feldmeijer – Met een grauw en snauw in het gareel – De aanslag bij Woeste Hoeve – Ziekenhuis, interneringskamp, gevangenis	485

DEEL III: EINDSPEL (1946-1949)

HOOFDSTUK 1: De wraak op ‘staatsvijand nr.1’ ‘De kogel kan hier slechts voldoening brengen’ – Gesprekken met Rauter – ‘Voor Rauter de kogel, voor jou de strop’ – Geen krijgsgevangene, maar ‘ <i>ein Kriegsverbrecher</i> ’	501
HOOFDSTUK 2: ‘ <i>Ich habe meine Pflicht erfüllt</i> ’ Een ‘showzaak’ – Proces zonder kroongetuige – Joden: slechts uitvoerder van bevelen van hogerhand – Het had zoveel erger kunnen zijn – De ‘verkeerde verdachte’ – ‘ <i>Ich bin ein weisses Lämmchen</i> ’ – ‘ <i>Gegenrepressivmassnahmen</i> ’ – ‘Verpersoonlijking van het Kwade’ – ‘Voor hem past slechts de doodstraf’ – ‘Rauter nog altijd beter dan volslagen anarchie’ – Rauter, zoenoffer voor de Nederlandse natie – ‘Het Bijzonder Gerechtshof heeft gefaald’ – Heropening proces: mr. Zaaijer in het nauw – Doodstraf met recht op cassatie	515
HOOFDSTUK 3: ‘ <i>Weil ich durch und durch Soldat war</i> ’ Vijf pakketten van de ss-freule – Vertwijfeling in Celle – ‘Heldendood’ als zoenoffer – Tranen na het salvo – Een anoniem graf – Tijd om af te rekenen	561
EPILOOG: Een verdrongen nachtmerrie Siegfried in Nederland – Lingua Rauteri – Afscheidsbrief en politiek testament	589
Slotsom	605
Nawoord	617
Noten	619
Archieven	719
Literatuur	725
Personenregister	739

Proloog

‘Vuur’

Commandant Ordning van de strafgevangenis in Scheveningen laat op 24 maart 1949 gedetineerde Wilhelm Harster 's middags rond een uur of drie bij zich komen voor een persoonlijk gesprek. Voor hij van wal steekt, vraagt Ordning aan de voormalige *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und SD* de komende vierentwintig uur te zwijgen tegen zijn medegevangenen over de inhoud van het gesprek. De Duitser zegt dat op erewoord toe.

Harster krijgt te horen dat Hanns Albin Rauter persoonlijk afscheid van hem wil nemen. Het vonnis van de ter doodveroordeelde *Höherer ss- und Polizeiführer* Rauter zal de volgende dag worden voltrokken. Harster is met Richard Fiebig, tijdens de oorlog de vertegenwoordiger van minister Albert Speer van Bewapening, door Rauter gekozen uit de lijst van de ongeveer honderd Duitse gedetineerden in Scheveningen. Als de twee mannen, voor deze gelegenheid in burger gekleed, een uur later met Ordning naar de afdeling ‘zware gevallen’ van het cellenblok lopen, zien zij dat de bewaking daar is versterkt. Alleen al voor de cel van Rauter staan vier cipiers.

De gevangenisdirecteur en Harster gaan als eersten naar binnen. De cel zelf is ruim bemeten, stelt Harster vast, witgeschilderd met grote ramen. Hij ziet een veldbed met een wit overtrek. Op het nachtkastje staat een radio. In een hoek zorgt een elektrische kachel voor de warmte. Het centrale meubel is een in de vloer vastgezette tafel, bedekt met schrijfmateriaal en een aantal dagbladen. De tafel wordt omzoomd door drie stoelen. De commandant neemt plaats aan een korte kant, terwijl Rauter en Harster aan de lange kant tegenover elkaar gaan zitten. De twee mannen drukken elkaar warm de hand, blij dat ze elkaar na drie maanden weer zien. De laatste keer was met Kerstmis 1948, toen Harster de ter doodveroordeelde een pakketje met kerstgroeten van medegevangenen kon overhandigen.

Harster, die zelf een dag eerder tot twaalf jaar gevangenisstraf is veroordeeld, bedankt Rauter allereerst voor ‘*die Ehre und das Vertrauen*’ die hem zijn geschonken om deel te hebben aan de laatste uren van zijn ss-collega. De bezoeker treft volgens eigen zeggen een man aan in rustige gemoedstoestand. Harster moet denken aan hun eerste ontmoeting in 1940, aan hun samenwerking in Nederland tot zijn vertrek naar Italië in 1943, aan hun treffen na Rauters proces in 1948 en aan de eerder aangestipte kerst van datzelfde jaar:

Noch nie in all diesen Jahren hat mir als Hannes Rauter ein Mann so völliger Ruhe, so vollkommener Ausgeglichenheit [evenwichtigheid, Th. G] gegenüber gesessen als diesmal. Seine Augen,

die in den Jahren nach Verwundung und jahrelanger Haft manchmal etwas trüb erschienen waren, blickten klar und ruhig, und durch das Wasser eines Bergsees [bergmeer, Th.G.] konnte man durch sie hindurch in sein starkes männliches Herz sehen.

Geen knippen met de ogen, geen trekken met de mondhoek, geen gejaagd praten, nergens enige onrust. Hij spreekt zoals *'alte Kameraden'* dat met elkaar doen. Er wordt gesproken over gemeenschappelijke kennissen, over ene 'Schirlt' die eind vorig jaar is overleden. Rauter vraagt naar medewerkers uit de tijd van de bezetting. Harster vertelt van zijn *'Schweigepflicht'* als voorwaarde voor dit gesprek; dat hij daarom alleen uit naam van kameraden *'übersöhnliche Grüße und Worte'* kan overbrengen. Hij verzekert echter dat alle *'deutsche und niederländische Kameraden'* op dit ogenblik in gedachten bij de terdoodveroordeelde zijn.

Mr. J. Zaaijer, de procureur-fiscaal tijdens het proces-Rauter, is de gedetineerde gisteren persoonlijk de voltrekking van het doodvonnis komen aanzeggen. Deze heeft Zaaijer daarop verzocht hem bij de executie niet te worden geblinddoekt en niet aan een paal te worden vastgebonden. Ook wil hij op een Duits soldatenkerkhof worden begraven, voorlopig onder valse naam. De procureur-fiscaal zou dat verzoek op *'ritterliche Weise'* hebben ingewilligd. Een ander verzoek, om voor de voltrekking nog enige woorden te mogen spreken, is hem door Zaaijer geweigerd. Rauter kan niet goed begrijpen dat men in een christelijk land nog zoveel angst heeft voor een man die al met één been in het graf staat.

Rauter laat weten niet te zijn verrast dat hij voor het vuurpeloton moet sterven. Hij heeft het zo gewild, omdat dit na de gang van zaken van de afgelopen jaren de enig juiste vervulling van het lot is. Tijdens zijn detentie in Duitsland – voor zijn uitlevering aan Nederland – was in het gevangenenkamp een ontsnappingstunnel gegraven en medegevangenen hadden hem toen aangespoord te vluchten. Hij had er geen gebruik van willen maken, omdat hij vond dat hij naar Nederland behoorde te gaan. Harster is aangedaan door de principiële houding van de man die de dood in de ogen kijkt:

In diesem Gespräch hatte ich Gelegenheit, Obergruppenführer Rauter unsere alten Auffassungen zu sagen, dass ein deutscher Soldat im Jahre 1949 vor einem Feuerpeloton ebenso tapfer und ehrlich fallen könne wie vor einer feindlichen Kugel während des Krieges.

De speling van het lot heeft beschikt, dat Rauter op zijn trouwdag zal sterven: *'Meine Frau hat morgen ihren Hochzeitstag.'* Na deze *'erschütternde Feststellung'* verzoekt de gevangenisdirecteur Rauter zijn woorden te herhalen, waarna Ording met een 'stom gebaar' blijkt geeft van 'zijn diepe medeleven'. Hierna spreken de ss-mannen over de toestand in de wereld en over de toekomst van Europa, die beiden somber inzien in verband met het *'Gefahr aus dem Osten'*. Op de vraag van Harster of hij nog iets voor hem kan doen,

antwoordt Rauter 'Nein' om vervolgens zijn erkentelijkheid te uiten over de verzorging in de strafgevangenis in Scheveningen waarvoor hij de heer Ordning en alle andere betrokkenen wil danken.

Na een kwartier maakt diezelfde 'Herr Ordning' een einde aan het gesprek. Rauter en Harster staan op en geven elkaar de hand. Terwijl de terdoodveroordeelde zwijgt, kan de voormalige *Befehlshaber* hem nog zeggen: 'Obergruppenführer Rauter, Sie leben weiter in ihren Kindern und in uns, die wir ihr Vermächtnis [nalatenschap, Th. G.] heilig halten und erfüllen wollen.' Na een kort ogenblik van 'tiefer Bewegung' strekken beiden mannen de hand voor de Hitlergroet ('mit erhobener Hand'). Het is nu de beurt aan Richard Fiebig voor zijn vijftienminutengesprek met Rauter. Als Harster wordt teruggevoerd naar zijn cel, laat Ordning hem nog weten dat de voormalige *Höherer ss- und Polizeiführer* bij het afscheid 'sterker dan ooit' is geweest.

Hoe flink Rauter zich in zijn laatste uren ook gedraagt, in overleg met Harster besluit Ordning een derde afscheidsgesprek niet te laten doorgaan. Gedetineerde Dr. Alois Brendel, ex-directeur van het ss-opleidingskamp Avegoor, kan in zijn cel blijven. Voor de gevangenisdirecteur, maar ook voor Harster, is het genoeg geweest. Ze denken Rauter hiermee te beschermen, 'denn schliesslich hält auch die stärkste Seele das vielfache Abschied nehmen von alten Freunden und Bekannten nicht mehr aus'. Er is een grens wat een mens in deze omstandigheden kan verdragen. Men moet Rauter ondanks zijn 'grossartigen Haltung und Ausgeglichenheit' enige uren gunnen om zich in afzondering te bezinnen op wat er komen gaat.¹

De volgende morgen neemt Rauter rond een uur of zes in zijn cel afscheid van Ordning, van diens chef Molenaar, hoofd van de Bijzondere Strafgevangenis, en van zijn raadsman mr. K.T.M. van Rijckevorsel. Spoedig daarna wordt de gevangene, gekleed in militair uniform zonder onderscheidingstekens, naar een klaarstaand voertuig gebracht. Hij is niet geboeid en kan zich vrij bewegen. Ordning, Molenaar en Van Rijckevorsel stappen in een volgauto. De kleine stoet rijdt vervolgens naar de executieplaats in de duinen van Scheveningen, die herkenbaar is aan enkele nabije militaire gebouwen.

Na het uitstappen bij die gebouwen wordt Rauters naam afgeroepen, waarop deze bevestigend reageert en naar de executieplaats loopt, die niet ver ligt van de plaats waar illegale werkers tijdens de bezetting door de Duitsers terecht werden gesteld.² Daar aangekomen bidt Rauter staande eerst voor zichzelf, gevolgd, aldus Van Rijckevorsel, door een luid uitgesproken gebed, waarin de terdoodveroordeelde de 'almachtige God' vraagt het Duitse en Nederlandse volk te beschermen, waarbij speciale aandacht wordt gevraagd voor het 'bedreigde Avondland'. Tenslotte legt hij zijn ziel in de handen van God en loopt dan in de richting van het executiepeloton. De blinddoek werpt hij van zich, hij gaat direct in de houding staan, roept luid 'Deutschland' en meteen daarop 'Vuur'. Het executiepeloton schiet onmiddellijk.

Volgens advocaat Van Rijckevorsel heeft Rauter het bevel tot schieten zelfstandig genomen zonder iemand er in te kennen en zonder dat de commandant van het executiepeloton erop bedacht was: 'Op deze wijze heeft hij nog in de laatste ogenblikken van zijn leven zijn dominerende persoonlijkheid laten gelden.'³

Inleiding

Waarom deze biografie?

Met een weids armgebaar wees ze op een wand vol archiefdozen. De in het vak vergrijsde medewerkster van het NIOD, toen nog geheten Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie: ‘Allemaal Rauter! Velen hebben getracht zijn biografie te schrijven. Het is niemand gelukt; te omvangrijk!’

Deze woorden, uitgesproken in de jaren tachtig van de vorige eeuw, resoneerden lang na. Toen ik als gevolg daarvan een kwarteeuw later (2008) de handschoen opnam en het onderzoek startte voor deze biografie van de voormalige *Höherer ss- und Polizeiführer* (HSSuPF) en tevens *Generalkommissar für das Sicherheitswesen* (1895-1949), bleek al snel dat voor bovengenoemde pogingen weinig tastbare bewijzen waren te vinden.

Natuurlijk, de rol van Rauter binnen het bezettingsbestuur komt uitgebreid aan de orde in het standaardwerk van L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (1969-1991). Ook N. K. C. A. in 't Veld in zijn evenzeer onvolprezen bronnenonderzoek *De ss en Nederland. Documenten uit ss-archieven 1935-1945* (1976) biedt de historicus en de geïnteresseerde lezer een inkijk in de politieke besluitvorming van de Duitsers en de rol daarbij van Rauter, al dan niet gesouffleerd door zijn chef Heinrich Himmler in Berlijn. Een andere serieuze poging om de daden van Rauter in Nederland nader voor het historisch voetlicht te brengen, deed L. J. P. van der Meij in zijn dissertatie *The ss in the Netherlands, 1940-1945: the Höherer ss- und Polizeiführer Nordwest* (1996), maar deze studie werd nooit gepubliceerd.

Anderen hebben, als ze over Nederland onder Duitse bezetting schreven, uiteraard ook aandacht besteed aan de HSSuPF, maar zij baseerden hun bevindingen veelal op de eerder genoemde werken van De Jong en In 't Veld, waarbij ook gebruik werd gemaakt van de verslagen van de twaalf gesprekken (plus persoonlijke aanvullingen van betrokkene) die N. W. Posthumus en De Jong tussen januari 1947 en januari 1949 voerden met Rauter.

Ooit was Rauter de meest gevreesde vertegenwoordiger van het bezettingsbestuur. Over collega's en belangrijke collaborateurs werden grapjes gemaakt – de manke rijkscommissaris Arthur Seyss-Inquart ('zes-en-een-kwart') en NSB-leider Anton Mussert ('mannelijke-Mussert'), maar niet over de *ss-Obergruppenführer* (generaal). Het Nederlandse volk was als de dood voor de boomlange Himmler-adept wiens door schermgevechten gelittekende gezicht hem nog angstaanjagender maakten.

Zijn naam stond onder de aangeplakte bulletins waarin melding werd gemaakt van voltrokken doodvonnissen. Onder zijn leiding werden de Februaristaking (1941) en de April-mei-Stakingen van 1943 bloedig neergeslagen. Hij was het die toezicht hield op ongestoorde deportatie van de Nederlandse Joden en de jacht op verzetsmensen. Hij tekende ook het dennenboompje waarmee hij het startsein gaf voor sluipmoord (*Silbertanne*) op vermeende ‘vijanden’ van het Duitse Rijk.

Justitie, media en historici kwamen na de oorlog kwalificaties tekort om de verdorvenheid van deze Oostenrijkse ss’er te duiden. Beul, ploert, vervallen vogelverschriker ... ‘De kogel kan hier slechts voldoening brengen’, schreef *De Waarheid* over ‘deze vleesgeworden vloek.’¹ Ook historicus De Jong liet zich niet onbetuigd: ‘Rauter, een naam als een zweeps slag, als een snauw.’ Hij betitelde Rauter verder als ‘een gier uit de Alpen, verzeild geraakt in Nederland’, ‘bendehoofd’, ‘infantiel’, ‘roverhoofdman’, ‘een nieuwe Alva.’²

Waar de echte Alva door zijn misdragingen en wreedheden, 450 jaar geleden in de Tachtigjarige Oorlog begaan, een vaste plaats verwierf in de canon van de vaderlandse geschiedenis, zo schittert zijn ‘opvolger’ door afwezigheid. Was Rauter de meest gevreesde figuur in bezet Nederland, slechts 75 jaar later is hij (onterecht) gewist uit ons nationale geheugen. Belangrijke reden is de ‘desinteresse’ na de oorlog van verzetsmensen, media en historici voor de ‘daders’ tijdens de bezetting. Men wilde dat er korte metten met hen werd gemaakt. Een fatsoenlijke berechting was eigenlijk al te veel eer voor deze ‘smeerlappen’. Tekenend hiervoor is de opmerking van de hoogbejaarde Wim van Norden (1917-2015), een van de oprichters van het illegale *Parool*, bij aanvang van een interview in 2011 over Rauter. Toen ik hem duidelijk maakte dat ik werkte aan een biografie over Rauter, merkte hij op: ‘Is dat wel nodig?’³

Historici als De Jong en J. Presser – de belangrijkste chroniqueurs van wat zich tussen 1940 en 1945 op vaderlandse bodem had afgespeeld – en hun directe opvolgers schreven weliswaar uitgebreid over de daders, maar hun interesse richtte zich louter op hun handelingen, niet op de personen zelf. De gesprekken die De Jong voerde met Rauter waren ook niet gericht op de achtergrond of de psyche van de gedetineerde, maar om een beter inzicht te krijgen in de gebeurtenissen zelf. Als hij die enkele keer toch zijn ‘persoonlijke indrukken’ over Rauter schreef, zoals na zijn bezoeken met prof. Posthumus, dan bleef hij veelal steken in oppervlakkigheden. Hij zal er niet wakker van hebben gelegen.

Onze nationale oorlogsschrijver was ervan overtuigd dat hij al zoveel wist over de Tweede Wereldoorlog dat nader onderzoek naar de persoonlijke achtergronden en ontboezemingen van daders en collaborateurs als Rauter, Seyss-Inquart, Mussert en Rost van Tonningen zijn zicht op wat zich had afgespeeld en wat hun rol daarbij was geweest, niet zou veranderen. Dat was, althans wat Rauter betreft, naar nu blijkt kortzichtig.

De opvattingen van De Jong werden destijds breed gedeeld binnen en buiten de geschiedschrijving. Het was ook de tijd van de wederopbouw: handen uit de mouwen om het beschadigde land te herstellen. Iedereen aan de slag in de strijd tegen de woningnood. Geen tijd voor zelfreflectie. Het sluimerende onbehagen over de eigen – minder heroïsche – rol, bijvoorbeeld bij het wegvoeren van de joodse medeburgers, werd weggemasseerd met glansverhalen over het verzet en gruwelproza over de Duitse wandaden in de concentratiekampen. Het Nederlandse volk had misschien wel fouten gemaakt, maar was niet ‘fout’ geweest, afgezien dan van die vijf procent NSB’ers.

Wat er in de jaren vijftig van de vorige eeuw volgde, was ‘stilte’, zoals sociologe J. Withuis stelt. De oorlog ‘verdween’. Zelf de psychische schade die overlevende slachtoffers hadden opgelopen, leek vanzelf te zijn hersteld.⁴ Totdat begin jaren zestig de oorlog met de tv-serie *De Bezetting*, Pressers standaardwerk over de vernietiging van het Nederlandse Jodendom en het proces-Eichmann, werd herontdekt.⁵ Wat volgde was een nietaflatende golf van studies, boeken, tv-series, etc. over alle facetten van de periode 1940-1945. Geen onderwerp bleef onbesproken en niet becommentarieerd. Vaak volgde er nog (financiële) genoegdoening voor eerdere harteloosheid en/of onrecht.

De enige groep die er tot dusver in de belangstelling ‘bekaaid’ af kwam, was die van de daders en hun handlangers. De opvattingen van De Jong c.s. bleven klaarblijkelijk lang doorwerken. Bijkomende factor is het feit dat Nederland geen sterke traditie kent op het gebied van de historische biografie. Ook vanuit dat gezichtspunt was er daarom weinig animo om het leven, de achtergronden en de motivatie van beleidsbepalende Duitsers en collaborateurs gestalte te geven. Zodoende moesten we het bijvoorbeeld lang doen met de ‘bejaarde’, verdienstelijke, maar niet wetenschappelijke biografie van de journalist H. J. Neuman over Seyss-Inquart (1967).

Over Mussert en zijn entourage werd veel geschreven, onder meer een zeer onderhoudende, maar niet-wetenschappelijke biografie van J. Meyers (1984).⁶ Een uitputtende studie over de voormalige hoofdingenieur bij Provinciale Waterstaat in Utrecht, laat op zich wachten. Hetzelfde geldt voor Meinoud M. Rost van Tonningen, een favoriet van Himmler en tijdens de bezettingsjaren onder meer president van De Nederlandse Bank. Inspanningen over anderen, onder wie NSB-propagandist Max Blokzijl en Cees van Geelkerken, de plaatsvervangend leider van de NSB, bleven steken in aanzetten tot omvattende biografieën.⁷

Gelukkig is er sinds de eeuwwisseling ook hier een kentering te bespeuren. De dader en de collaborateur zijn (voorzichtig) herontdekt. Inmiddels verschenen er boeken over de door Rauter geïnitieerde sluipmoorden (*Silbertanne*), de Drie van Breda, de Nederlandse Jodenjagers in dienst van de *Sicherheitsdienst*, etc. Historicus B. Kromhout schreef in 2012 een biografie over Henk Feldmeijer, de Voorman van de Nederlandse ss.⁸ B. van Berkel richtte haar aandacht op het leven van NSB-cultuurpaus Tobie Goedewaagen.⁹ Hun Oostenrijkse collega J. Koll boog zich weer over rijkscommissaris

Seyss-Inquart met als uitkomst een nieuwe biografie, die waarschijnlijk door de omvang van het onderzoek beperkt bleef tot de bezettingsperiode in Nederland.¹⁰

Ondanks de omvang van Rauters bezigheden en de hoeveelheid aanwezig archiefmateriaal heb ik bij deze biografie wel gekozen voor volledigheid. Het is een ‘*Gesamtbiographie*’ geworden, zoals de Duitsers zo mooi kunnen zeggen: van de wieg in Klagenfurt tot de schoten in de duinpan nabij Scheveningen die een einde maakten aan het leven van de meest gehate man tijdens de bezetting.

Waarom die volledigheid? Allereerst omdat de tijd en de middelen beschikbaar waren. Een tweede reden is de uit mijn fascinatie voor het Kwade voortgekomen nieuwsgierigheid naar het karakter van Rauter. Was hij inderdaad de door De Jong geschetste eindimensionale boef die geen nadere beschouwing verdiende? Was dat niet een morele keuze, die op gespannen voet stond met zijn taak als geschiedschrijver? Deed hij hiermee de ss-generaal tekort als belangrijke historische figuur?

Om alleen al deze vragen te beantwoorden was veel tijd en energie nodig. Een taak die werd verzaamd door mijn besluit om alles wat aan documenten in binnen- en buitenlandse archieven over Rauter en aanverwante personen voorhanden was ter plekke in ogenschouw te nemen. Ik besloot hiertoe omdat bij latere publicaties waarin Rauter een rol speelde, veelal werd geput uit de ‘oude’ literatuur. Belangrijke historische werken vaak, maar reeds lang geleden geschreven. Voor deze biografie was een frisse blik in het bronnenmateriaal daarom onontbeerlijk.

Het onderzoek naar de eerste periode van de biografie, Rauters Oostenrijkse jaren (1895-1933), werd onder andere gedaan in het *Staatsarchiv* te Wenen, de bisschoppelijke en provinciale archieven in Klagenfurt (Karinthië) en Graz (Stiermarken) en in het stadsarchief in de laatstgenoemde provinciehoofdstad. Ook de openbare bibliotheken ter plekke leverden veel materiaal op. Al deze bevindingen, gekoppeld aan recente wetenschappelijke publicaties en literatuur over de roerige politieke periode 1890-1938 in Oostenrijk, maken duidelijk dat oorlogsveteraan Rauter een belangrijke rol speelde in de antidemocratische en antisemitische *Steierische Heimatschutz*, een van de belangrijkste vrijkorpsen op uiterst rechts en verzamelbekken van jonge officieren uit het Habsburgse leger die zich verraden voelden door de uitkomst van de Eerste Wereldoorlog en de gevolgen daarvan.

Vervolgens richtte het onderzoek zich op Rauters ‘Duitse periode’ (1933-1940), waarin hij vanuit nazi-Duitsland met subversieve activiteiten trachtte het autocratische bewind van de Oostenrijkse kanselier Engelbert Dolfuss ten val te brengen en daarna carrière maakte bij Himmlers ss. Met stages bij de *Höherer ss- und Polizeiführer* in Breslau en de *Sicherheitspolizei* en *Sicherheitsdienst* werd de Oostenrijker klaargestoomd voor zijn latere opdrachten in Nederland. De onderhavige dossiers waren veelal te vinden bij het *Archiv der Republik*, onderdeel van het *Staatsarchiv* in Wenen en het *Bundesarchiv* te Berlijn.

De Oostenrijkse en Duitse periodes vormen met als titel ‘Voorspel’ samen deel

I (1895-1940) van de biografie. ‘Hoog spel’ (deel II) bevat Rauters ‘Nederlandse jaren’ (1940-1945) als *Höherer ss- und Polizeiführer* en *Generalkommissar für das Sicherheitswesen*. Zijn gevangenschap, berechting en uiteindelijk de gevolgen van de voltrekking van het doodvonnis zijn samengevat in deel III: ‘Eindspel’ (1945-1949).

De belangrijkste informatiebronnen voor laatstgenoemde tijdvakken zijn te vinden bij het NIOD, instituut voor oorlogs-, holocaust- en genocidestudies te Amsterdam en het Nationaal Archief te Den Haag. Uiteraard heb ik ook uitgebreid geput uit vele andere bronnen, waaronder Rauters persoonsgegevens bij de ss die zijn ondergebracht bij het *Bundesarchiv* te Berlijn en de verslagen van het (tweede) proces in de jaren 60 van de vorige eeuw tegen Wilhelm Harster, de voormalige *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD*. Voor dat proces werden destijds een aantal ondergeschikten van Rauter en Harster gehoord die bij de Bijzondere Rechtspleging in Nederland buiten schot waren gebleven.

Waar anderen reeds bronnenonderzoek hebben gedaan, heb ik daar dankbaar gebruik van gemaakt, zoals van het monnikenwerk van voornoemde In ’t Veld die met zijn *De ss en Nederland* de correspondentie tussen hooggeplaatste nationaalsocialisten, waaronder die tussen Himmler en Rauter, verzamelde, rangschikte en van annotaties voorzag. Natuurlijk werd bij het onderzoek ook de relevante literatuur niet vergeten.

Het onderzoeksverslag houdt in principe de chronologie aan, maar volgt ook – omwille van de helderheid – thema voor thema de rol van Rauter in de Nederlandse bezettingsgeschiedenis. Consequentie van dat laatste is dat de reflectie van Rauter en anderen (argumenten, analyses en beschouwingen) op deze onderdelen in de betreffende hoofdstukken aan de orde moet komen. Daarom is het ook nodig de processen-verbaal van onderhavige verhoren door politiefunctionarissen en de gesprekken van Rauter met Posthumus en De Jong uitvoerig aan te halen. Dat vraagt echter een kritische distantie van wat Rauter e.a. tijdens deze ontmoetingen hebben verklaard.

Rauter ‘verdient’, zoals hiervoor aangegeven, alleen vanwege zijn historische betekenis een biografie. Om de persoon en zijn handelen daarin recht te doen moest ik antwoorden zoeken op de volgende onderzoeksvragen:

- Hoe zag het Oostenrijkse milieu er uit waarin Rauter eind negentiende en begin twintigste eeuw opgroeide?
- Welke invloed hadden zijn studentenleven, zijn ervaringen als oorlogsvrijwilliger en de nederlaag van het Habsburgse leger in 1918 op de maatschappelijke en politieke vorming op deze jonge veteraan?
- Wat was de rol van Rauter tijdens het interbellum in paramilitair rechts Oostenrijk?
- Hoe kwam Rauter in aanraking met de ss en welke eigenschappen ontwikkelde hij daar om door te groeien tot een ideale helper van *Reichsführer-ss* Heinrich Himmler?

- Past Rauter in het profiel dat R. B. Birn heeft geschetst van de *Höherer ss- und Polizei-führer*?¹¹
- Wat was de politieke constellatie waarin Rauter in Nederland moest opereren en hoe groot was daarin zijn speelruimte om de politieke wensen van zijn chef in Berlijn te honoreren?

Aan de hand van de antwoorden moet dan duidelijk worden of Rauter meer was dan die eendimensionale, diabolische model-ss'er – de 'roverhoofdman', de 'gier uit de Alpen', de 'tweede Alva' – zoals hij na het voltrekken van zijn doodvonnis historisch werd 'afgelegd'.